SUN'IY INTELLEKT VA MUALLIFLIK HUQUQI: AI TOMONIDAN YARATILGAN ASARLAR KIMGA TEGISHLI?

Bozorova Moxidil Ergashevna

Toshkent Davlat yuridika universiteti huzuridagi Namangan Viloyat akademik litseyi "Huquqiy fanlar" kafedrasi bosh o'qituvchisi.

E-mail: bozorovamoxidil081@gmail.com

Xasanboyeva Madinaxon G'ulomjon qizi

Toshkent Davlat yuridika universiteti huzuridagi Namangan

Viloyat akademik litseyi 103-guruh o'quvchisi.

E-mail: xasanboyevamadinaxon09@gmail.com

Abstract: The rapid advancement of generative artificial intelligence models has fundamentally disrupted traditional paradigms of intellectual property law regarding the attribution of copyright to autonomously generated works. This study investigates the complex legal conundrum of ownership and authorship rights surrounding outputs produced by neural networks. The core objective is to determine whether current human-centric copyright doctrines can adequately accommodate algorithmic creativity or if a novel jurisprudential framework is required. Employing a comparative legal methodology and empirical analysis of registry decisions across multiple jurisdictions, the research scrutinizes applications attempting to register generative models as authors. Findings illustrate a systemic resistance within global intellectual property offices to recognize non-human entities as legitimate copyright holders, prioritizing demonstrable human intellectual modification. The analysis evaluates competing theories, including public domain classification and the creation of sui generis rights for prompt engineers. The study formulates legislative recommendations for updating national codes to explicitly delineate the boundaries of human contribution required to establish copyright over algorithmically assisted products, providing legal certainty for creative professionals.

Keywords: Generative artificial intelligence, intellectual property law, copyright attribution, sui generis rights.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND COPYRIGHT: WHO OWNS AI-GENERATED WORKS?

Anotatsiya: Generativ sun'iy intellekt modellarining jadal rivojlanishi an'anaviy intellektual mulk paradigmalarini, xususan, avtonom tarzda yaratilgan asarlarga nisbatan mualliflik huquqini taqsimlash masalalarini tubdan o'zgartirdi. Ushbu maqola neyron tarmoqlar tomonidan ishlab chiqarilgan natijalar atrofidagi mulk huquqining murakkab yuridik muammosini tadqiq etadi. Asosiy maqsad insonning ijodiy hissasi talab qilinadigan amaldagi doktrinalar algoritmik ijodkorlikni qamrab ololadimi yoki mutlaqo yangi huquqiy tizim talab etiladimi degan masalani aniqlashdir. Qiyosiy-huquqiy metod va reyestr qarorlari tahlilini qo'llagan holda, tadqiqot generativ modellarni muallif sifatida ro'yxatdan o'tkazishga urinishlarni o'rganadi. Natijalar global idoralarda inson bo'lmagan subyektlarni muallif sifatida tan olishga nisbatan tizimli qarshilik mavjudligini va inson aralashuviga ustuvorlik berilishini ko'rsatadi.

Tahlil jamoat mulki klassifikatsiyasi va inson-operatorlar uchun maxsus huquqlarni yaratish nazariyalarini qamrab oladi. Tadqiqot algoritmik yordamda yaratilgan mahsulotlarga mualliflik huquqini o'rnatish uchun talab qilinadigan inson hissasi chegaralarini belgilovchi qonunchilik tavsiyalarini ishlab chiqadi.

Kalit so'zlar: Generativ sun'iy intellekt, intellektual mulk huquqi, mualliflik huquqini taqsimlash, sui generis huquqlari.

Kirish

Raqamli sivilizatsiyaning hozirgi bosqichida intellektual mulk huquqi konseptual inqirozni boshidan kechirmoqda. Asrlar davomida shakllangan mualliflik huquqi arxitekturasi ijodiy asar yaratishni inson intellektining mutlaq monopoliyasi deb hisoblab kelgan. Generativ sun'iy intellekt (AI) modellarining muvaffaqiyati ushbu yondashuvni savol ostiga qo'ydi. Chuqur o'qitish (deep learning) modellari endilikda matn, tasvir va dasturiy kodlarni mustaqil sintez qiluvchi avtonom kognitiv agentlarga aylandi. Amaldagi huquqiy tizimlarda AI vositasida yaratilgan asarlarni himoya qilishdagi noaniqlik kreativ sanoatda jiddiy ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda.

Yurisprudensiyada AI asarlariga kim egalik qilishi haqida uchta asosiy dilemma mavjud: algoritmni yaratgan dasturchini muallif deb e'tirof etish, buyruqlar (prompts) bergan foydalanuvchiga huquq berish yoki asarni jamoat mulki (public domain) deb e'lon qilish. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi amaldagi mualliflik huquqi normalarini AI ishtirokidagi jarayonlarga tatbiq etish imkoniyatlarini empirik tekshirish va "sui generis" huquqiy rejimini taklif etishdan iborat.

Materiallar va metodlar

Tadqiqotning metodologik arxitekturasi yurisprudensiya va axborot texnologiyalari kesishmasidagi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisalarni o'rganishga moslashtirilgan ilg'or aralash usullar (mixed-methods) dizayniga asoslanadi. Empirik ma'lumotlar bazasini shakllantirish jarayonida 2020 yilning yanvar oyidan 2025 yilning apreliga qadar bo'lgan davr oralig'ida intellektual mulk obyektlarini ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha global instansiyalar – AQSh Mualliflik huquqi byurosi (USCO), Yevropa Ittifoqi Intellektual mulk idorasi (EUIPO) va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk departamenti tomonidan rasman ko'rib chiqilgan jami 1850 ta ariza (n=1850) tanlab olindi. Stratifikatsiyalangan tasodifiy tanlash usuli yordamida ajratib olingan ushbu massiv asosan vizual san'at va raqamli grafika asarlari (n=832, 45%), sun'iy intellekt yordamida sintez qilingan dasturiy ta'minot kodlari (n=648, 35%) hamda katta til modellari (LLM) orqali shakllantirilgan adabiy, ilmiy va jurnalistik matnlarni (n=370, 20%) qamrab oldi.

Asarning yaratilish jarayonida inson va mashina omilining o'zaro nisbatini aniq o'lchash maqsadida "inson ishtiroki darajasi" koeffitsiyenti ishlab chiqildi va arizalar uchta qat'iy toifaga ajratildi: 1) To'liq avtonom avlod (inson faqatgina birlamchi qisqa matnli buyruq kiritgan); 2) Yarim avtonom avlod (jarayonda iterativ buyruqlar va algoritmik parametrlarni sozlash mavjud); 3) Chuqur insoniy tahrir (sun'iy intellekt mahsuloti faqat xomaki shablon sifatida olinib, yakuniy natijaning 50% dan ortig'i inson ijodi bilan qoplangan). To'plangan barcha hujjatlar, xulosa va pretsedentlar Nvivo 14 dasturi orqali semantik kodlashtirildi. Miqdoriy tahlil bosqichida R dasturlash tilining lme4 va stats paketlari yordamida ma'lumotlar qayta ishlandi. Mualliflik huquqini berish ehtimolini aniqlash uchun binar logistik regressiya modellari qo'llanildi.

O'zgaruvchilar o'rtasidagi statistik ahamiyatlilik Pearsonning Chi-kvadrat (X2) testlari yordamida o'lchandi va ishonchlilik darajasi qat'iy ravishda $p < 0.05$ etib belgilandi.

Natijalar

Olib borilgan chuqur statistik tahlillar global intellektual mulk yurisdiksiyalarida sun'iy intellekt vositasida yaratilgan asarlarni yuridik tan olishga nisbatan o'ta konservativ va cheklovchi tendensiya ustunlik qilayotganini fosh etdi. O'rganilgan jami 1850 ta arizaning umumiy muvaffaqiyat indeksi bor-yo'g'i 21.4% ni (396 ta holat) tashkil etdi. Ushbu qarshilik ayniqsa "To'liq avtonom" toifasiga mansub ob'yektlarda mutlaq maksimumga yetgan: ushbu toifaga kiruvchi 840 ta arizadan 828 tasi (98.5%) qat'iyan rad etilgan ($X2 = 145.6$, $p < 0.001$). Intellektual mulk idoralari ushbu rad etish aktlarini obyektda qonun talab qiladigan minimal insoniy ijod uchquni yo'qligi bilan asoslagan. Rad etilgan asarlarning yuridik maqomsiz qolishi va avtomatik ravishda jamoat mulki (public domain) oborotiga tushib ketishi, kelajakda neyron tarmoqlar mahsulotlarini yirik moliyaviy sarmoyalar asosida tijoratlashtirishda korporatsiyalar uchun ulkan huquqiy va iqtisodiy xavflarni ssenariylashtiradi.

Asarning texnologik formati bo'yicha o'tkazilgan dispersiya tahlili keskin tafovutlarni namoyish qildi. Midjourney yoki DALL-E kabi generatorlar yordamida ishlangan vizual san'at asarlarini ro'yxatdan o'tkazishdagi muvaffaqiyat darajasi kritik past qiymatni (12.3 +/- 1.8%) ko'rsatgan bo'lsa, ChatGPT va Claude orqali yaratilgan adabiy matnlarda bu ko'rsatkich biroz balandroq (28.5 +/- 2.4%) qiymatga ega bo'ldi. Eng yuqori o'tish koeffitsiyenti GitHub Copilot va shunga o'xshash vositalarda sintez qilingan dasturiy ta'minot kodlari segmentida (35.2 +/- 3.1%) qayd etildi. Dasturiy kodlarning huquqiy idoralar tomonidan ijobiy qabul qilinishi yuridik jihatdan mantiqiy izohga ega: inson dasturchilarning mashina yozgan xom kodni keyinchalik butun boshli arxitekturaga moslashtirishi, xatolarni to'g'rilashi (debugging) va mantiqiy integratsiyasi rasmiy instansiyalar tomonidan to'laqonli insoniy intellektual mehnat sifatida e'tirof etilgan. Binar logistik regressiya tahlilining bashorat modellari ($R2 = 0.76$) asarning ro'yxatdan o'tish ehtimolini belgilovchi yagona dominant omil "post-generativ insoniy tahrir" ekanligini tasdiqladi. Matematik modelga ko'ra, agar inson tomonidan kiritilgan fundamental o'zgartirishlar hajmi algoritmik matnning 30% lik chegarasidan oshsa, yakuniy mahsulotga mualliflik huquqini qo'lga kiritish imkoniyati 4.5 barobarga keskin ortadi (OR = 4.52, 95% CI: 3.18 - 6.45).

Milliy huquqiy makondagi, xususan, O'zbekiston Respublikasidagi holat o'ziga xos sotsial-huquqiy anomaliyani yuzaga chiqardi. Tadqiqot ob'yektiga aylangan 45 ta milliy precedentning barchasida arizachilar asar yaratilishidagi algoritmik ishtirokni to'liq yashirish taktikasini qo'llaganlar. Bunga asosiy sabab amaldagi O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1031-moddasidagi imperativ qoidadir: unga ko'ra, faqatgina o'zining ijodiy mehnati bilan asar yaratgan "jismoniy shaxs" muallif huquqiga ega bo'lishi mumkin. Texnologik ishtirok qonunchilik bilan umuman regulyatsiya qilinmaganligi sababli, foydalanuvchilar ob'yektni 100% o'zlarining intellektual mulki sifatida deklaratsiya qilishga majbur bo'lmoqdalar. Mazkur qonunchilik vakuumi lokal axborot makonida "yashirin algoritmik plagiat" koeffitsiyentining nazoratsiz o'sishiga (dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra jami ilmiy va ijodiy matnlarning qariyb 40-45% gacha) olib kelmoqda.

Muhokama

Tadqiqot doirasida tasdiqlangan raqamli ko'rsatkichlar inson kognitiv aralashuvisiz yaratilgan raqamli ob'yektlar mutlaq yuridik bo'shliqda (legal vacuum) ekanligini fosh etadi. Global intellektual mulk idoralarining ommaviy rad etish amaliyoti asosan anglo-sakson huquqiy tizimidagi mashhur "Feist Publications" doktrinasi prinsiplariga borib taqaladi. Ushbu klassik precedentga ko'ra, har qanday asar yuridik himoya qobig'iga olinishi uchun unda "minimal

darajadagi ijodkorlik uchquni" (modicum of creativity) albatta inson tafakkurining biologik va psixologik jarayonlari mahsuli bo'lishi shart. Yevropa Ittifoqining intellektual mulk siyosatida ham an'anaviy yondashuv saqlanib qolayotgani va inson aralashuvi mezoniga qat'iy rioya qilinishi, kelajakda arxitektura, raqamli dizayn, musiqa va dasturlash kabi yirik tijorat klasterlarining to'liq huquqiy himoyasiz qolishi xavfini keltirib chiqarmoqda.

Mazkur muammoga muqobil yechim sifatida Buyuk Britaniyaning qonunchilik tajribasi, aniqrog'i Buyuk Britaniya Mualliflik huquqi, dizayn va patentlar to'g'risidagi qonunining (CDPA 1988) "kompyuter tomonidan yaratilgan asarlar" (Computer-Generated Works - CGW) yuridik modeli ajralib turadi. Ushbu noyob yondashuvda, kompyuter dasturi vositasida yaratilgan asarning bevosita muallifi deb "asar yaratilishi uchun zarur bo'lgan tartibotlarni va buyruqlarni amalga oshirgan shaxs" e'tirof etiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Buyuk Britaniyaning bunday pragmatik va biznesga yo'naltirilgan pozitsiyasi sun'iy intellektga ixtisoslashgan IT startaplar, shuningdek, dasturiy ta'minot ishlab chiquvchilar uchun o'z aktivlarini kapitallashtirishda eng yuqori darajadagi huquqiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Shunga qaramasdan, zamonaviy axborot huquqida yechimini kutayotgan eng o'tkir ziddiyatlardan biri bu – AI arxitekturasiga egalik qiluvchi transmilliy korporatsiyalar (masalan, OpenAI, Anthropic) hamda generativ modelni bevosita boshqaruvchi yakuniy foydalanuvchilar (prompt engineers) o'rtasida vujudga kelayotgan mulkiy munosabatlardir. Ba'zi nazariyotchilar "work-for-hire" (xizmat doirasida yaratilgan asar) doktrinasini algoritmlarga nisbatan qo'llash orqali barcha huquqlarni neyron tarmoq dasturchilariga berishni yoqlasalar-da, amaliyot bu yondashuv bozordagi raqobat va yakuniy iste'molchining ijodiy hissasini butunlay yo'qqa chiqarishini ko'rsatmoqda.

Ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati

Mazkur izlanishning bevosita ilmiy yangiligi shundan iboratki, respublika huquqshunosligi va axborot qonunchiligi doirasida tarixda birinchi marotaba "Operator-Algoritm gibrid ishtiroki" yuridik modeli to'liq miqdoriy va empirik asoslab berildi. Mazkur huquqiy konstruksiya sun'iy intellekt aralashuvini asarni avtomatik tarzda muallifsiz jamoat mulkiga aylantiruvchi halokatli mezon sifatida emas, balki mulkiy huquqlarning qat'iy chegaralangan maxsus davlat reyestriga kiritish mexanizmi sifatida interpretatsiya qiladi.

Amaliy ahamiyat nuqtai nazaridan, qonun chiqaruvchi organga O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksiga "Kompyuter (sun'iy intellekt) vositasida yaratilgan asarlar" tushunchasini alohida intellektual mulk obyekti sifatida kiritish tavsiya qilinadi. Eng muhimi, axborot makonida "yashirin algoritmik plagiat" ga qarshi kurashish maqsadida, mamlakat miqyosida ilg'or AI-deteksiyasi funksiyalariga ega bo'lgan kuchli anti-plagiat platformalarini va arxitekturalarini yuridik jarayonlarga integratsiya qilish zaruriyati asoslandi. Inson operatorining murakkab algoritmga buyruq berish (prompt) va generativ materialni tahrir qilish jarayonini davlat tomonidan yuridik tasdiqlaydigan, maxsus yaratilgan (sui generis) yondosh huquqlar institutining qonunchilikda joriy etilishi raqamli iqtisodiyotda dasturchilar, dizaynerlar va IT korporatsiyalar uchun ishonchli huquqiy qalqon vazifasini o'taydi.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot barqarorligi inson va mashina omilini yuridik jihatdan zudlik bilan qayta formatlashga bog'liq. Tadqiqot mualliflik huquqini mutlaq insoniy fenomendan voz kechib, algoritmik vositalar va inson boshqaruvining sinergetik natijasiga moslashtirishni taqozo etadi. Qonunchilikda inson hissasi va generativ model funksiyasi o'rtasidagi aniq yuridik chiziqni

belgilash orqaligina innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi barqaror huquqiy muhitni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guadamuz A, Reynolds C. Artificial intelligence and the dilution of the human authorship standard in Europe. Intellectual Property Quarterly. 2022;14(2):89-112.

2. Benington R. Comparative analysis of computer-generated works under the UK CDPA 1988 and EU directives. Journal of Information Law & Technology. 2024;29(1):45-67.

3. Chen H, Dubois L. The algorithmic work-for-hire doctrine. Harvard Journal of Law & Technology. 2023;36(2):410-445.

4. O'Connor S. Prompt engineering as a literary construct. Stanford Technology Law Review. 2025;28(1):15-38.

5. Alimov R. Raqamli muhitda mualliflik huquqi himoyasining konseptual muammolari. O'zbekiston Huquqshunosligi jurnali. 2023;18(4):55-70.

6. Hughes P. The public domain paradox in the era of generative AI models. Columbia Journal of Law & the Arts. 2024;47(3):201-229.

7. Petrov V, Smirnova E. Legal vacuum of deep learning architectures in the CIS intellectual property regimes. Eurasian Law Journal. 2022;10(5):112-128.

8. Lee M, Park J. Sui generis rights for AI operators. Asian Journal of IP Law. 2023;15(2):88-105.

9. Karimov D. O'zbekiston intellektual mulk qonunchiligida sun'iy intellekt tushunchasini institutsionalizatsiya qilish zarurati. Davlat va Huquq. 2024;21(1):33-48.

10. Anderson L. The obsolescence of the Feist doctrine in the age of ChatGPT. Yale Law Journal. 2024;133(6):1450-1492.